

ПОНЯТТЯ ТА ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

утності та передумов виникнення корпоративного управління. Подаються висновки відбувалося в рамках еволюції форм підприємницьких об'єднань. Розкриті риси зущій формі підприємницьких об'єднань.

Постанова проблеми. Виникнення і розвиток корпоративного управління відображає закономірності еволюції світової економіки. Нова форма управління стала відповіддю на нові вимоги до форм і принципів організації бізнесу та підприємництва.

Поява різних елементів і становлення корпоративного управління відбувалася через еволюцію підходів до організації управління підприємством.

Сутність поняття «корпоративне управління» трактують науковці по-різному. У найзагальнішому вигляді корпорація – це організаційна структура, яка об'єднує необхідні ресурси для виробництва товарів та надання послуг населенню. Ця форма організації досить популярна в усіх країнах, оскільки:[2]

1. Обмежує фінансовий ризик акціонерів унаслідок виключення за чинним законодавством їхньої відповідальності перед кредиторами товариства за межами капіталу, що розміщений в акціях;
2. Робить можливим залучення капіталу за рахунок випуску додаткової кількості акцій та емісії інших цінних паперів;
3. Продовжує діяльність навіть після зміни складу акціонерів;
4. Сприяє отриманню інвестицій на вигідних умовах;
5. Дає змогу власникам корпорацій успішно реалізовувати стратегічні плани на засадах колективних інтересів;
6. Пропонує працівникам участь у розподілі прибутків та капіталу;
7. Створює механізм повернення вкладених у статутний капітал коштів шляхом продажу акцій;
8. Забезпечує контроль за діяльністю управлінського апарату тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Євтушевський В.А. характеризує корпоративне управління як процеси регулювання власником руху його корпоративних прав із метою отримання прибутку, управління корпоративним підприємством, відшкодування витрат через отримання частки майна при його ліквідації.[6] Румянцев С.А. надає корпоративному управлінню таке визначення: «Корпоративне управління - це система виборних та призначених органів, які здійснюють управління діяльністю відкритих акціонерних товариств, що відображає баланс інтересів власників і спрямована на збереження максимально можливого прибутку від усіх видів діяльності товариства згідно з нормами чинного законодавства.»[10] Поняття «корпоративне управління» розглядає

М.І.Небава, зокрема, він трактує це поняття так: «Корпоративне управління – це процеси регулювання власником руху його корпоративних прав із метою отримання прибутку, управління корпоративним підприємством, можливих спекулятивних операцій з корпоративними правами, відшкодування витрат через отримання частки майна при його ліквідації.»[8] Н.В.Мочерний., О.А.Устенко, С.І. Чеботар визначає поняття корпорації як найдосконалішу форму організації підприємств, що існує переважно у вигляді відкритого акціонерного товариства, засновники якого формують акціонерний капітал шляхом об'єднання власних ресурсів через механізм випуску і продажу цінних паперів (передусім акцій), а співвласники несуть обмежену відповідальність.[7]

На наш погляд вдало визначає сутність поняття «корпорація» С.Ф.Покропивний, В.М.Колот,[9] а саме:

1. Корпорація є найефективнішою формою організації підприємницької діяльності з огляду на реальну можливість залучення необхідних інвестицій. Саме через ринок цінних паперів вона може об'єднувати різні за розмірами капітали великої кількості фізичних і юридичних осіб для фінансування сучасних напрямків науково-технічного й організаційного прогресу, нарощування виробничого потенціалу.
2. Потужній корпорації значно простіше постійно збільшувати обсяги виробництва або послуг. Це дає добру можливість отримувати постійно зростаючий прибуток.
3. Кожний акціонер як співвласник корпорації несе лише обмежену відповідальність (за банкрутства фірми він втрачає тільки вартість своїх акцій). Важливо й те, що окрема особа може зменшити свій власний фінансовий ризик, якщо купуватиме акції кількох корпорацій. Кредитори можуть пред'явити претензії лише корпорації як юридичній особі, а не окремим акціонерам як фізичним особам.
4. Корпорація – це організаційно-правовий утвір, який може функціонувати дуже тривалий період (постійно), що створює необмежені можливості для перспективного розвитку.

Невирішена раніше частина загальної проблеми В межах визначеної проблематики потребують подальшого більш детального дослідження питання виникнення та сутності корпоративного управління.

Метою статті є поглиблення дослідження розвитку корпоративного управління та визначення засад економічного та організаційно-правового характеру, на яких ґрунтується даний процес.

Виклад основного матеріалу Законодавство України не містить поняття корпорації, у зв'язку з чим виникають певні ускладнення при вживанні цього терміну. Можна погодитися з Н.С. Глусь, яка визначає поняття корпорації як акціонерного товариства чи товариства з обмеженою відповідальністю або товариства з додатковою відповідальністю, управління якою здійснюється через складну централізовану систему органів, і учасники якої по відношенню до неї здійснюють інвестиційну діяльність з метою отримання дивідендів, і така участь породжує в них сукупність корпоративних прав.[4]

Управління організаційно-правовим оформленням бізнесу, оптимізацією організаційних структур, побудова внутрі- та міжфірмових відносин відповідно до поставленої мети охоплюється поняттям корпоративного управління, яке Е.М. Коротков визначає як управління, побудоване на пріоритетах інтересів акціонерів та їхній ролі у розвитку корпорації, управління, що враховує реалізацію прав власності, передбачає взаємодію акціонерів (корпоративні комунікації), побудоване на стратегії розвитку корпорації в цілому (інтереси фірми підпорядковані загальним інтересам), нарешті, це управління, яке породжує корпоративну культуру, тобто комплекс загальних традицій, установок, принципів поведінки".[12]

Історія світової економіки свідчить про різноманіття існуючих форм підприємств.

Для того, щоб визначити відмінності між підприємствами, необхідно визначити ознаки за якими їх можна класифікувати. Функ Я.І., Хвалій В.В.[11] пропонують наступну систему ознак:

1. Наявність єдиної мети (загального інтересу);
2. Майно. На підприємствах майно відособлено від учасників об'єднання.
3. Відповідальність учасників об'єднань. Через розвиток підприємств загальна відповідальність учасників об'єднань переходить у відповідальність об'єднань за своїми зобов'язаннями;
4. Поділ учасників об'єднань. Також через еволюцію розвитку підприємств колективні справи його учасників переходять в особисті справи об'єднання, відмінні від справ учасників;
5. Управління;
6. Залежність управління підприємством від волі її членів. В простих формах об'єднання це відображалось лише в необхідності узгодження волі учасників з волею інших учасників. У вищих же формах об'єднання – це реалізація управлінських рішень через самостійну організацію об'єднання, чия воля не схожа з волею учасників об'єднання.

Ми згодні з цим підходом до класифікації форм підприємницьких об'єднань, оскільки, по-перше, ці ознаки дозволяють класифікувати всі форми підприємницьких об'єднань, по-друге, це найважливіші ознаки, по-третє, сукупність цих ознак, дозволяє, на нашу думку, найточніше проводити грані між різними формами.

Грунтуючись на цій класифікації, розглянемо еволюцію форм підприємств і в цих рамках становлення корпоративної форми ведення бізнесу.

Первинною і найпростішою формою підприємств, на думку Хвалей В.В., Функа Я.І.[11], виступали прості товариства. Учасники такого товариства мали загальну мету, як відособлене, так і загальне майно, несли загальний ризик. Проте вже в наступній формі – в повному товаристві можна спостерігати, як підприємницькі об'єднання відділяються від особи його учасників, але все таки не настільки, щоб визнати за товариством право самостійного суб'єкта. В повному товаристві завжди утворюється загальне майно, яке відособлене від іншого майна учасників товариства. Управління об'єднанням здійснюється або

всіма учасниками об'єднання, або тими яким це доручено.

Обов'язки з приводу майна товариств і відповідальність по операціях також загальні. Таким чином, на відміну від простого товариства повне товариство не володіло як ознаками фактичного об'єднання всередині (між учасниками), так і юридичного об'єднання зовні (для третіх осіб).

Елементи перших товариств деякі науковці віднаходять в Давній Греції в VIII – VI століттях до н.е.

Стародавній Рим увібрив у себе надбаня підкорених ним народів, а також греків-колоністів, що асимілювалися серед місцевого населення і відповідно принесли досвід організації господарського життя. Це дозволило створити нові організаційно-правові форми господарювання, серед яких слід виділити:[5]

1. Договірне товариське об'єднання - прототип сучасного простого товариства - ця форма підприємницького об'єднання ґрунтувалася на договорі між кількома особами, що укладався для досягнення спільної господарської цілі шляхом об'єднання майна учасників та їх особистої участі. Зазначене товариське об'єднання самостійним суб'єктом права не вважалось, а його учасники діяли від власного імені; прибутки та збитки від діяльності такого товариства розподілялися між його учасниками згідно з умовами договору, а за відсутності в ньому таких положень - порівну. Особливо популярними були товариства, учасники яких об'єднували не все своє майно, а лише його частину;
2. Організація корпоративного типу, що стала прообразом інституту юридичної особи. Вона визнавалася нарівні з фізичними особами самостійним суб'єктом права; мала відокремлене від членів корпорації майно; відповідальність корпорації також відокремлювалася від відповідальності її членів. За імператора Августа склався дозвільний характер створення корпорацій. Хоча римські юристи не створили закінченого вчення про правоздатність корпорації, чимало науковців вважають закладені в ній вищезазначені принципи притаманними не лише юридичній особі, а саме акціонерному товариству.

Наступним етапом розвитку підприємницьких об'єднань стала поява командитного товариства. В цій формі товариства відображено дві групи учасників: перша група – аналогічно учасникам повного товариства, друга група учасників відособлена від підприємницької діяльності товариства. Тобто не бере участь безпосередньо в управлінні, несе лише обмежену розміром свого внеску в товариство відповідальність, що дозволяє говорити про виникнення елементу корпоративного управління як обмежену відповідальність власників. Таким чином, командитні товариства можна розглядати як крок на шляху подальшого відособлення підприємницьких об'єднань від осіб їх утворюючих і виникнення замість об'єднання осіб нової особи, а також як початкову форму при переході від особистого підприємницького об'єднання до майнового. Перші згадки про командитні товариства відносять до 976 р. у Венеції. Проте, на думку А.К. Джівелегова [5], широке поширення товариство набуло лише в XII столітті.

Виникла потреба була визначена введенням в практику правової конструкції «юридична особа». Її суть полягала в переході від вищих форм

загальної участі до первинних форм особистої участі.[11] Тобто замість об'єднання осіб виникає нова особа, створена об'єднанням осіб.

Хоча елементи конструкції «юридична особа» вже існували і в середньовіччі, наприклад, італійський *corpus mysticum*, і навіть в Стародавньому Римі (римські *universitas*), проте чіткі критерії поняття юридична особа сформувалася в XIX столітті. Це можна пояснити тим, що епоха колонізації і буржуазних революцій пред'явила нові вимоги до організації підприємницьких об'єднань. В законодавчих же актах поняття «юридична особа» стало використовуватися з середини XIX століття. Наприклад, в торговому кодексі Франції 1807 року. Таким чином, наступним ступенем логічного ряду підприємницьких об'єднань з'явилися об'єднання, що поєднують в собі ознаки товариства і юридичної особи. Найпоширенішими сьогодні серед них є повні і командитні товариства – юридичні особи (товариства з деякими ознаками юридичної особи) і товариство з обмеженою відповідальністю (юридичні особи з деякими ознаками товариств).

У повному товаристві – юридичній особі з'являється самостійна структура органів управління. Змінюється статус майна повного товариства юридичної особи – із загального воно стає одиничним майном юридичної особи. Відмінність між командитним товариством і простим товариством як юридичних осіб полягає в тому ж, що і в конструкції не юридичної особи, розглянутої вище - у присутності більшого капіталістичного елемента. Тобто значення грошового внеску деяких учасників переважає над обов'язком участі в управлінні підприємницьким об'єднанням.

Товариство з обмеженою відповідальністю є юридичною особою, в якій зберігаються деякі елементи товариства. Як юридична особа товариство з обмеженою відповідальністю володіє майном, відособленим від майна його членів, володіє самостійною організацією, і, нарешті, його учасники не несуть відповідальності за його зобов'язаннями. Спочатку форма товариства з обмеженою відповідальністю була визнана в Німеччині в 1892 році, потім у Франції і в інших західноєвропейських країнах .[1]

Проте разом з капіталістичними елементами зберігається також і певний особистий елемент, тобто учасники не тільки вносять майно, але і мають ряд повноважень і зобов'язань перед суспільством.

Таким чином, можна говорити про появу таких характеристик корпоративного управління як юридичний статус корпорації, централізоване управління, оскільки управління даними підприємницькими об'єднаннями здійснюються вже не всіма його учасниками, а спеціальним органом, і обмежена відповідальність членів підприємницьких об'єднань від зобов'язань останнього.

Вищою формою підприємницького об'єднання, де особливо яскраво концентрується підприємницькі корені, в основі яких, не тільки і не стільки особа, але перш за все майно (капітал), є акціонерне товариство. Саме тому ця форма придбала найбільше розповсюдження при капіталістичних відносинах. Законодавства більшості розвинених країн визнають тільки відкрите акціонерне товариство.

Відмінною рисою акціонерних товариств від форм юридичної особи у вигляді товариств є перетворення підприємницького об'єднання з об'єднання товариств в об'єднання майна. Тобто єдиним обов'язком учасника акціонерного товариства є майновий внесок. Відносини виникають не між учасниками акціонерного товариства, а між акціонерним товариством і акціонерами. З виникненням акціонерних форм підприємницьких об'єднань виникає і розвивається остання основна межа корпоративного управління - вільна передача акціонерами часток власності (акцій).

Таким чином, на нашу думку, процес формування корпорації знайшов логічне завершення у формі підприємницького об'єднання – акціонерного товариства. Існують різні погляди на питання про час виникнення корпорацій. Одні дослідники, такі як О.М. Вінник і В.С.Щербина[3] беруть за початок створення Голландської Ост-Індської компанії.

На думку Функа і Міхальченка[11], колоніальні компанії були акціонерними компаніями лише по назві. Перші акціонерні товариства, на їх думку, були створені в Англії в кінці XVII століття.

На американському континенті акціонерні товариства почали виникати наприкінці XVIII ст.[3] Ця організаційно-правова форма підприємництва була запозичена з Англії. Разом з першими акціонерними товариствами в Америці з'явилися і «бульбашкові компанії», засновники яких мали ту саму мету, що й їх англійські «колеги» - привласнити зібрані в процесі підписки на акції кошти і залишити підписчиків напризволяще. З метою захисту інтересів останніх (хоча й не досить успішно) до середини XIX ст. діяв дозвільний порядок створення акціонерних товариств, який згодом було замінено на заявницький.

Ще одним етапом акціонерної історії, як затверджують Функ і Міхальченко[11], є створення господарських об'єднань незалежних юридичних осіб і монополій. Першим таким об'єднанням на початку XIX століття став трест (встановлений в 1882 р.) «Стандарт Ойл» під керівництвом Джона Р. Рокфеллера, утворений шляхом об'єднання декількох нафтових корпорацій на основі довірчої власності.

Багато акціонерних товариств в сучасний період так розрослися, що почали контролювати окремі галузі промисловості, а надалі трансформувалися в транснаціональні корпорації.

У XX столітті в Західній Європі прокотилася хвиля націоналізації акціонерних товариств. Наприклад, в Англії в 40-ві роки з приходом до влади лейбористів були націоналізовані вугільна промисловість, транспорт, металургійна промисловість, телезв'язок і ряд інших.

Під керівництвом Маргарет Тетчер в кінці 70-х середині 80-х років була приватизована велика частина націоналізованих в 40-ві роки акціонерних товариств.

Подібні процеси відбувалися у Франції і Італії.

Таким чином, підводячи підсумки нашої статті, хотілося б сконцентрувати результати роботи в наступних ключових висновках.

Виникнення і становлення корпоративної форми управління відбувалося в

рамках еволюції форм підприємницьких об'єднань. Елементи корпоративного управління з'явилися в такій формі підприємницького об'єднання, як командитне товариство без утворення юридичної особи в XII столітті. Всі риси корпоративного управління втілювалися в акціонерному товаристві, як у вищій формі підприємницьких об'єднань. Перші акціонерні суспільства виникли в XVII столітті, приблизно в 20-х роках XIX століття акціонерне товариство стало основною формою підприємницьких об'єднань США і Англії.

Список літератури

1. Cozion M., Viader A. Droit des societes Vitec.- 1997.- 419 p.
2. Буряк П.Ю., Татарин Н.Б. Корпоративне управління: особливості розвитку в Україні// Фінанси України.-2006.-№6.-С.116
3. Вінник О.М., Щербина В.С. Акціонерне право: Навчальний посібник.- К.:Атака,2000.- С.22
4. Глусь Н.С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 //Київський національний університет імені Тараса Шевченка. - Київ, 2000. - С. 3.
5. Дживелегов А.К. Торговля на Западе в середине века. – Спб: 1904.- С.13
6. Євтушевський В.А. Основи корпоративного управління.- К.:Знання-Прес, 2002.-С.10
7. Мочерний С.В., Устенко О.А., Чеботар С.І. Основи підприємницької діяльності: Посібник.-К.:Видавничий центр «Академія», 2001.- С.108
8. Небава М.І. Теорія корпоративного управління.- К.:ЦУЛ, 2004.-С.12
9. Покропивний С.Ф., Колот В.М. Підприємництво: стратегія, організація, ефективність: Навчальний посібник.- К.:КНЕУ,1998.-С.22
10. Румянцев С.А. Українська модель корпоративного управління: становлення та розвиток.-К.:Знання,2003.-С.13
11. Функ Я.И., В.А. Михалеченко, В.В. Хвалей АО: история и теория. – Минск, 1999.- С. 53
12. Храброва И.А. Корпоративное управление: вопросы интеграции. Аффилированные лица, организационное проектирование, интеграционная динамика. - М.: Издательский Дом «АЛЬПИНА», 2000. - С. 62, 63.